

זמן פורים בשילה

הרב אלחנן בן נון

מבוא

מאז הוקם היישוב שילה בשנת תשל"ח נהגו לחוג בו את חג הפורים בשני ימים¹; ב"י"ד באדר ככל המקומות, וב"ט"ו באדר מספק (ולכן אין מוציאים בו ספר תורה וגם לא היינו אומרים בו 'על הנסים'). כבר מהשנים הראשונות נהגנו כך, על פי מה שפסק ר' אברהם שפירא זצ"ל, שקיבל את הנתונים והידיעות ההיסטוריות שסיפק ר' יואל אליצור. מפעם לפעם עלתה סוגיה זו מחדש, ומגילוי כתובת יוונית עתיקה בשנים האחרונות (ראו להלן) היא עלתה ביתר שאת. מאז הגילוי הנ"ל קבענו להזכיר את תפלת 'על הנסים' בברכת המזון גם ביום ט"ו באדר. דעתי היא שצריך להכריע שאלה זו ולקיים את הלכות הפורים רק ב"ט"ו, אם כי באופן מוסכם. כידוע, שאלה זו משליכה על קיום מצוות החג לא רק ביישוב שילה אלא גם ביישובים אחרים בסביבה, על פי דיני 'סמוך ונראה', ועיקרי הדברים יובאו במאמר זה.

זיהוי המקום

סוגיה זו ידועה, וכבר דנו בה חכמים וגדולים.² מה שנתחדש לפני שש שנים הוא הימצאות פסיפס במקום ובו כתובת ביוונית, שהאמן הנוצרי, יוצר הפסיפס, מברך

1. מלבד ברכת המגילה, קריאת התורה ותפילת 'על הנסים' בתפילת עמידה, הנאמרות רק ביום הראשון.
2. למשל בתחומין א' במאמרו של הרב הד"ר יואל אליצור, ובדברי הרבנים שם.

בה את אנשי שילה, ומובן מן ההקשר שהם אנשי המקום. לדעתי אף על פי שהכתובת נוצרית ואינה מוגדרת 'מסורת מאבותיך'³, היא מסלקת את הספק בדבר מקומה של שילה. התקופה מקבילה לימי האמוראים, שבזמנם הייתה שילה ידועה במקומה.

בגמרא במסכת יומא נאמר: "אמר רבי חייא בר אבין, אמר רבי יהושע בן קרחה: סח לי זקן אחד, פעם אחת הלכתי לשילה, והרחתי ריח קטורת מבין כותליה" (בבלי, יומא לט ע"ב). רבי יהושע בן קרחה חי בארץ ישראל מימי תלמידי רבי עקיבא (שנת גת"ע, היא 110 לספה"נ)⁴, עד דורו של רבי יהודה הנשיא (שנת גתת"ס, היא 200 לספה"נ). ככל הנראה בזכות אריכות ימיו נשמרו אצלו כמה מסורות תורניות והיסטוריות יותר משנשמרו אצל חכמים אחרים. תקופה זו של גזרות הרומאים על לימוד התורה ועל הסמיכה הייתה קשה מאוד לשמירת מסורת התורה.

רבי חייא בר אבין חי בבבל עד הדור הרביעי של

3. ערכין לב ע"א: "ואלו הן בתי ערי חומה כו'. תנא: גמלא בגליל, וגדוד בעבר הירדן, וחדיד ואונה וירושלים ביהודה". שם, לב ע"ב: "ולא אלו בלבד, אלא כל שתעלה לך מסורת בידך מאבותיך שמוקפת חומה מימות יהושע בן נון - כל מצות הללו נוהגות בה".

4. רבי יהושע בן קרחה היה מתלמידי רבי יוחנן בן נורי (ירושלמי, כלאיים פ"ד ה"ב), שהיה חברו של רבי עקיבא (ספרי דברים א) והאריך ימים עד סוף תקופת התנאים (מגילה כח ע"א). אחת ההלכות משמו של רבי יהושע בן קרחה היא ההלכה המפורסמת בענייננו, שערים מוקפות חומה קוראות מגילה ב"ט"ו באדר, כשושן (מגילה ב ע"ב).

החומה הכנענית במערב תל שילה

קריאת מגילה בשילה (צילום: אלישיב לויטן)

העיירה הערבית עקובה, מדרום-מזרח לשכם, יושבת לפי הידוע מכתבים מהתקופה ההיא במקום העיר עקרבית הקדומה. ידוע כי בעת ההיא השתייכה שילה לעיר המחוז, שנקראה אז גם עקרבטיני. יוצא שכ-50 שנה לאחר זמנו של רבי חייא בר אבין, המוסר את המסורת על שילה מזמן רבי יהושע בן קרחה, זיהו הנוצרים את המקום בשמו, שילה. מכאן אפשר להסיק שמסורת אבותינו על המקום נשמרה עד ימי האמוראים, והכתובת רק מעידה בעקיפין על המקום שבנוגע אליו נשמרה המסורת. אין זה סביר שבאותו הדור יקראו הנוצרים והיהודים בשם 'שילה' למקומות שונים; דרכם של הנוצרים הייתה לבנות כנסיות דווקא במקומות שהיו ידועים כמקומות קדושים לנו, ולכן בוודאי רצו לבנות את הכנסיות במקום המשכן המקודש לנו. כמו כן ידוע שהיישוב היהודי בעת ההיא באזור שומרון נחלש מאוד, ולא היה קושי לנוצרים שהתבססו אז בסביבה לבנות את המקום.

במסורת מפי רבי יהושע בן קרחה מוזכרת ידיעה הרחוקה גם ביחס לזמנו של רבי חייא בר אבא, מוסר המסורת הזאת. המסורת מדברת על שבימי רבי יהושע היה זקן אחד שהיה בשילה והריח שם ריח קטורת, אבל לא מוזכר שם ששילה הייתה ידועה לחכמים בהמשך. אם חרבה מיישוב יהודי, אפשר שמקומה כבר לא היה ידוע עוד.

בהקשר זה נביא שאלה המובאת בתלמוד הירושלמי

במדויק לשם הכומר המוזכר בכתובות.

האמוראים (שנת דק"י, היא 350 לספה"נ)⁵ ועלה לארץ ישראל, לבית מדרשו של רבי אלעזר בן פדת בטבריה לזמן מה.⁶ הוא קיבל מסורות עתיקות ומסרן, וכמה מהן – כמו זו שלפנינו – היו מרבי יהושע בן קרחה.⁷

הכתובת שמוזכרת בה הברכה לאנשי שילה מתוארכת בין שנת 386 לשנת 391 לספה"נ (דקמ"ו-דקנ"א לבריאת העולם). תיארכה אותה הד"ר לאה די סגני מירושלים, שכפי שנמסר לי, היא מגדולי המומחים בפענוח כתובות נוצריות מתקופה זו. הרב הד"ר יואל אליצור, שהוא חוקר בעל שם בעולם התורני ומרצה בעולם האקדמי, אישר לפניי גם הוא את פענוח הכתובת מיוונית. התיארוך נקבע בין השאר לפי שמו של הבישוף אטוניוס המוזכר בה.⁸ כומר שזה שמו היה הממונה על מחוז עקרבית (עיר מצפון לירושלים, מוזכרת במשנה, מעשר שני ה, ב), וידוע מכתבים נוצריים שזמנו היה בימי אמוראי ארץ ישראל.⁹

5. רבי חייא בר אבין היה תלמידו של רב הונא, ושימש ריש כלה בישיבתו (קידושין נח ע"א, שאילתות דרב אחאי, פר' ברכה ס' קסה).

6. בבבלי, יבמות מג ע"ב, מובא ששלח לבבל הלכות שלמד מרבי אלעזר בן פדת בארץ ישראל.

7. למשל גיטין נו ע"ב; מגילה יד ע"א; נזיר כג ע"ב; בבא בתרא צא ע"ב.

8. מלבד ההתאמה הצורנית של האותיות וסגנון החריטים.

9. את הפרטים קיבלתי בפגישה שהייתה לי עם הד"ר די סגני עצמה, והדברים התפרסמו על ידה לאחר מכן בקובץ מחקרים. המכתבים הנוצריים שעליהם התבססה הד"ר די סגני מלמדים גם כי הכנסייה הראשונה במקום נבנתה בשנים 392-396 לספה"נ; הדבר מתאים

כפי שמובא בשני התלמודים¹³ והוא שואל שאלה זו את רבי אלעזר, שהוא כמעט בלי ספק רבי אלעזר בן פדת, חברו-תלמידו של רבי יוחנן, שחי בדור השני של אמוראי ארץ ישראל.¹⁴ מהשאלה ברור כי האמוראים מכירים את מקומה של שילה ומכירים היטב את המקום בעצמם, או לכל הפחות על פי אנשים שהכירו את המקום, וידעו לומר שעל יד שילה יש מקום ידוע הנקרא 'בית מעון', שהיה אפשר לראות ממנו את שילה ואת המשכן. ברור שהאמוראים בעת ההיא, כשנבנתה הכנסייה, הכירו את המקום ואת התוואי הגאוגרפי שלו. הדבר מחזק את האמור למעלה כי המקום היה ידוע, וממילא האפשרות שהנוצרים יקראו למקום אחר בשמו אינה סבירה.

רבי אשתורי הפרחי, בעל 'כפתור ופרח', שעלה לארץ ישראל בערך בשנת ה'ע"ט (1310 לספ"ה), מזהה את המקום כפי שאנו מכירים אותו היום. מדבריו די ברור שזיהוי זה אינו חידוש שלו אלא היה מקובל אז בארץ. זיהוי כולל את הבניינים העתיקים ואת שמותיהם, ששרדו בחלקם אצל הערבים עד היום. הוא מתאר במדויק את המרחק משכם ואת הדרך העתיקה המוליכה אל מקום היישוב מצפון, כפי שאנו רואים היום.¹⁵ וכך הוא כותב:

שילה, הוא לדרום שכם כשלוש שעות ביושר, אלא שנוטה מעט למזרח, והוא בדרך עלותך לירושלם, והמסילה העולה משכם לירושלם, מניח שילה אל שמאל העולה, והוא לסוף השליש הראשון, וקורין לו (בערבית) 'סאילון'. ודע, כי כמו שהוא נסמן בסוף ספר שופטים¹⁶ כן הוא היום, שתחלה תמצא על ימינך לבונה, וקורין לו 'לובין'. תעלה עוד כאלף אמה, ותמצא על שמאלך עין מים, ושם שביל, תלך בו למזרח נוטה לדרום כמו שעה, ושם הוא שילה, עוד היום שם כיפה, קורין לה 'קובה אל סכינה' (כפת השכינה), וסמוך לה מקום קורין לו 'מאיאד בני ישראל', כלומר לוחות. ואל דרום שילה הוא בית אל, וקורין לו 'ביתאי', הפילו הלמד. והיה לו לומר המסילה העולה משכם לבית אל, שהרי לבונה גבוה משכם, ושילה מלבונה, ובית אל משילה. בספר ירמיה¹⁷ כי לכו נא אל מקומי אשר בשילה אשר שכנתי שמי שם בראשונה, וראו את אשר עשיתי לו, מפני רעת עמי ישראל.

הזיהוי הברור של שילה מתוך ספר שופטים "וַיֵּאמְרוּ הֲנֵה חָג ה' בְּשָׁלוֹ מִיָּמִים יְמִימָה אֲשֶׁר מִצְּפוֹנָה לְבֵית אֵל מְזֻרְחָה הַשָּׁמֶשׁ לְמִסְלָה הָעֶלְיָה מִבֵּית אֵל שְׁכֶמָה וּמִנְגַב לְלִבְוֹנָה" (שופטים כא, יט) מתאים לחלוטין לתנאי השטח היום, וזיהוי בעל ה'כפתור ופרח' - עם הכתובת היוונית -

ונוגעת לעניין: "רבי שמעון בן מיישא בעי קומי רבי לעזר: מהו הרואה? שילה או שילה ומשכן שילה? א"ל, שילה ומשכן שילה. כגון הדא בית מעון אלא שזה מפסיק וזה אינו מפסיק" (ירושלמי, מגילה א, יב).¹⁰ הדיון בגמרא הוא על הגדרת מקום 'הרואה' בנוגע לאכילת קודשים קלים - האם יש לראות את המשכן עצמו או די לראות את העיר;¹¹ כך מסבירים שם המפרשים בעל 'קרבן העדה' ו'פני משה'. לדעתי צריך לפרש שבית מעון היה מקום יישוב, אבל בינו ובין שילה היה הר או רכס נוסף, שאף שלא הסתיר את מראה העיר והמשכן, נחשב 'מפסיק'. זאת אומרת שהיה הר או רכס גבעות ששימש חיץ בינו למשכן. מהמקום ההוא ראו את העיר ואת מקום המשכן, אבל אין לו דין 'רואה' לעניין אכילת קודשים קלים בגלל ההפסק. מקום אכילת קודשים צריך להיות מקום שרואים ממנו את המשכן וגם שאין רכס החוצץ ביניהם. אם לא נסביר כך, אין הסבר מדוע נקט בית מעון כדוגמה. הלוא אם אין רואים משם, מה טעם להביאו כראיה? אם רואים משם, מה גורם להפסק? ואם המפסיק הוא יישוב אחר - אפשר להביאו כדוגמה בעצמו! נראה שהיה הר אבל לא היה בו יישוב, ולכן אינו יכול לשמש דוגמה ל'רואה' את העיר והמשכן.

מצאנו את הביטוי 'מפסיק' ו'אינו מפסיק' בלשון הגמרא בנוגע להפסקת הר או נחל. אם המפסיק היה נחל, והוא מבטל את דין 'הרואה', אין משמעות כלל לדין זה של 'הרואה', והמציאות הגאוגרפית במקום היא שכל המקומות הרואים הם בהפסק נחל; כל מקום שאינו בעיר - כבר הוא בהפסק של הנחל. על כן נראה לי שההפסק מול בית מעון היה הפסק הר, והוא נקרא הפסק גם אם רואים ממנו את שילה - אם יש רכס אחר המפסיק ביניהם. תשובת רבי אלעזר היא אפוא שצריך לראות גם את העיר גם את מקום המשכן, אבל לא בהפסק הר ביניהם. הלכה זו היא בנוגע לאכילת קודשים ולא לדין 'סמוך ונראה לכרך' לעניין קריאת מגילה; בעניין זה הלוא נפסק להלכה בתלמוד הבבלי: "סמוך אף על פי שאינו נראה, נראה אף על פי שאינו סמוך" (בבלי, מגילה ג ע"ב).

רבי שמעון בן מיישא חי בדור השלישי-רביעי של אמוראי ארץ ישראל;¹² הוא נינו של רבי יהושע בן לוי,

10. שאלה זו מובאת גם בבבלי, זבחים ק"ח ע"ב, אבל מלשון השאלה שם היה אפשר לפרש שזו שאלה עקרונית על דין 'הרואה', והדוגמה המובאת היא ממקום אחר. וזו לשון התלמוד הבבלי: "תנא: רואה שאמרו - רואה כולו, ולא המפסיק בינו לבינו. אמר ליה רבי שמעון בן אליקים לר' אלעזר: אסברא לך, כגון בי כנישתא דמעון". רש"י שם אומר כי בית מעון סמוכה לשילה, ורואים אותה משם. מנגד, שאלה מקבילה זו מאשרת את זיהוי של רבי אלעזר, ששאל אותו רבי שמעון בן מיישא, שהוא רבי אלעזר בן פדת. רבי שמעון בן אליקים חי בימי רבי יוחנן ורבי אלעזר בן פדת, ישב לפניו וכבר שימש דיין בתקופתם (כתובות נ ע"ב; סנהדרין ל ע"ב; זבחים סה ע"ב; חולין ז ע"ב, בכורות נו ע"א).

11. מכאן נראה בבירור שהמשכן לא היה מובלע בתוך העיר אלא נפרד ממנה.

12. 300-350 לספ"ה.

13. כתובות עה ע"א; חולין קו ע"ב; ירושלמי, ברכות פ"ב ה"ג, פ"ח ה"ב. רבי שמעון עצמו מוזכר רק פעמיים בירושלמי, אבל אביו, רבי מיישא, מוזכר פעמים רבות בשני התלמודים.

14. הוא שואל שאלות גם את רבי זעירא (בירושלמי), הוא רבי זירא (בבבלי), שהיה בדור השני-שלישי לאמוראים.

15. **כפתור ופרח** פרק יא (מסלול ד).

16. ראו שופטים כא, יט.

17. ראו ירמיה ז, יב.

קטע מגדר "בכל הרואה"

נאמן מסיח לפי תומו באיסור דרבנן, והוא מוסכם מכל הפוסקים²³. כך פסקו גם השולחן ערוך וגם הרמ"א בהלכות שהזכרנו, וכך כתב בעל 'חיי אדם'²⁴ "קיימא לן שגוי מסיח לפי תומו נאמן דרבנן".

אמנם ה'פרי חדש' חלק על פסק השולחן ערוך והרמ"א בביצה ובאבלות²⁵ וסבר שאין הגוי נאמן אפילו דרבנן, אבל גם לפי שיטתו במקרה זה יש נאמנות לכתוב בכתובת בנוגע לזיהוי מקום שילה. הראיה היא שאין ה'פרי חדש' חולק על ההלכה הפשוטה בגמרא ובפוסקים - שגוי נאמן לטעום חתיכת בשר שנתערב בה חלב - לומר אם יש בה טעם חלב או לא, אף על פי ששם מדובר אפילו באיסור תורה. טעמו של ה'פרי חדש' שם הוא שכיוון שטעם החלב הוא 'מילתא דעבידא גלוי' - דבר שיכול להתברר כאשר יהודי יטעם את החתיכה - אפשר לסמוך מלכתחילה על דברי הגוי²⁶. אם כן, כיוון שמקום הפסיפס היה ידוע לכולם, וידוע מנהג אמנים נוצרים מהעת ההיא לברך את אנשי המקום, הרי זה דבר גלוי ואין מקום להסתפק בנאמנותו בזה.

אמנם יכולה לעלות טענה נוספת, והיא שלא נכתב בכתובת במפורש ששם המקום שהכניסה נמצאת בו הוא שילה אלא שהאמן מברך את אנשי שילה, ואולי הם ממקום קרוב אחר? בכל אופן למראה מנהג האמנים לברך את אנשי המקום, ומאחר שיש עדויות רבות המסייעות לזיהוי הזה - ובמיוחד התיאור המדויק של רבי אשתורי הפרחי על פי האמור בספר שופטים - אין לדעתי ספק בזיהוי.

מסירים את הספק בדבר מקום שילה העתיקה. גם אחרי בעל ה'כפתור ופרח' נשארו לנו עדויות על זיהוי המקום בכתבי נוסעים רבים, יהודים ונוצרים, אבל לדעתי אין צורך בתוספת זו; העדויות שנסקרו הן מספקות ביותר לפי הגדרת הגמרא: "כל שתעלה לך מסורת מאבותיך" (בבלי, ערכין לב ע"ב). אם כן, זו בוודאי מסורת מוצקה שנמסרה מאבותינו האמוראים, גם אם באמצעות כתובת יוונית ולא מאב לבן.

נאמנות גוי 'המסיח לפי תומו'

עולה כאן שאלה הלכתית נוספת, עד כמה אפשר לסמוך בענייני הלכה על זיהוי שכתב גוי. לדעתי אפשר לומר שעל פי פרטי ההלכה גם עניין זה הוא מוסכם, ומבוסס על הגדרת 'מסיח לפי תומו', שגוי נאמן בה דברים מסוימים, דהיינו במקרה שהגוי אומר את דבריו בלי שום נגיעה לצורכי עצמו או אפילו בלי שהוא יודע שישתמשו בדבריו. פשוט שבכתובת היוונית שנמצאה בשילה לא יכולה להיות שום כוונה להטעות מישהו.

מצאנו שבכמה הלכות גוי נאמן אם הוא מסיח לפי תומו. למשל, הגוי נאמן בביצים שהוא מביא ביום טוב ומספר שהוטלו לפני החג, ועל כן אין מקום לאסור אותן משום 'מוקצה'¹⁸. הוא נאמן בטעימת חתיכת בשר שנתערב בה חלב¹⁹. הוא נאמן אם סיפר על יהודי שנפטר ומתאבלים עליו²⁰ ובהלכות נוספות²¹. כאשר הש"ך דן בנאמנות גוי ומבדיל בין מקרים שהגוי נאמן בהם למקרים שאינו נאמן, למשל על הכשר כלים הנמצאים ברשותו, הוא כותב: "בש"ס פ' הגוזל בתרא²² איתא דעובד כוכבים

18. הרמ"א על שולחן ערוך אורח חיים, תקיג ו.

19. שולחן ערוך יורה דעה צת, א.

20. שם שצז, ו.

21. שם סט, י; קב, יא.

22. בבא קמא קיד ע"ב.

23. ש"ך על שולחן ערוך יורה דעה קלז, יט.

24. ספר חיי אדם ח"ב, כלל קא.

25. שולחן ערוך אורח חיים תקיג, שם, ויורה דעה סט, י.

26. פרי חדש על שולחן ערוך יורה דעה סט, י.

שיטות הראשונים בעניין החומה בשילה

בהנחה שהדברים בנוגע לזיהוי המקום נכונים, יש לעיין שוב בנקודה אחרת, והיא הוודאות בדבר הימצאות חומה בשילה בזמן יהושע. כידוע, קבעו חכמים שבכל עיר שהייתה מוקפת חומה בימי כיבוש יהושע את הארץ, תיקרא המגילה ב"ט"ו באדר.²⁷ בשיפולי התל נחשפה חומה גדולה בעיקר בשני מוקדים - בצפון-מזרח התל ובדרום-מערבו. הארכאולוגים סוברים כי החומה שנחשפה הייתה כאן בתקופה הכנענית והתקיימה גם לאחר כיבוש הארץ בידי בני ישראל. במערב התל, בתוך מבנים שהיו ככל הנראה צמודים לחומה מבחוץ, נמצאו בחפירות קנקני חרס גדולים.²⁸ קנקנים אלו הכילו ככל הנראה יין, לפי התגלית המיוחדת במינה של שרידי צימוקים שנשארו בהם מאז. נמצא גם מקום מלא שברי חרס של כלים, שכפי הנראה שברום כוונה ולא באקראי.²⁹ לדעת החוקרים, גם שרידים אלו הם מתקופת הכיבוש, ולפחות מקצתם מיוחסים לזמן היות המשכן בשילה. באשר לזה אמר לי

27. משנה, מגילה א, א: "כרכין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר כפרים ועיירות גדולות קורין בארבעה עשר". רמב"ם, הלכות שמיטה ויובל פרק יב הלכה טו: "אין סומכין אלא על חומה המוקפת בשעת כיבוש הארץ, כיצד? עיר שלא היתה מוקפת חומה בשעה שכבש יהושע את הארץ, אף על פי שמוקפת עתה, הרי היא כבתי החצרים; ועיר שהיתה מוקפת חומה בימי יהושע, אף על פי שאינה מוקפת עתה, הרי היא כמוקפת".

28. השימוש בחדרים הצמודים לחומה מעידים כנראה שהחומה הייתה קיימת, אבל אולי לא שימשה כבר לצורך הצבאי שלה, שכן לא חששו לבנות את המחסנים מחוצה לה. אם המחסנים היו מימי יהושע, אין להתפלא על כך. בימיו בוודאי לא היו צריכים בני ישראל לחשוש מהגויים יושבי הארץ, שכן זכו לעזרת ה' בכיבוש הארץ. אמנם ייתכן שהעדיפו לבנות את המחסנים בחוץ מחוסר מקום, כי לא היו חשובים כמו מגורי האנשים.

29. מחסן של קנקני יין אכן יכול להתאים לשימוש במשכן לצורכי נסכי הקרבנות, אם כי כמובן אין בזה ראייה כלל ששימשו דווקא במשכן ובימיו. גם מקום שבירת כלי חרס יכול להתאים לתקופת המשכן, שכן כלי חרס שבישלו בהם קודשים היה צריך לשברם. כיוון שבלעו מבשר הקודשים, בלוע בהם בשר קודש ש'נותר' לאחר זמנו, ועל פי דינם אינם ניתנים להכשרה וצריך לשברם כדי שלא יבואו להשתמש בהם. כמובן זו השערה בלבד, וגם בה אין שום ראייה; גם אם זה נכון, לא ברור מדוע שברו את הכלים בחדר ולא במקום פתוח.

ר' יואל אליצור שלדעתו אין בשיטות הארכאולוגיות ובממצאים בשטח כדי ללמד בוודאות על חומה בשילה מתקופת יהושע. לדעתי את עיקר הראיה צריך לחפש בינתיים בדברי רבותינו ולא בממצאים שנתגלו עד היום, אלא אם יהיו מפורשים וברורים כדוגמת הכתובת. דווקא כאן עומד בפנינו קושי גדול, והוא דברי רבנו גרשום מאור הגולה למסכת תמורה, המוסרים כי שילה היה כפר ולא הייתה בו חומה, ובעיקר בדבריו אני רוצה לדון. בגמרא במסכת תמורה מובאים הדברים האלה:

בן עזאי אומר: יכול מעלה את מעשר שני ויאכלנו בכל הרואה; ודין הוא, בכור טעון הבאת מקום - ומעשר טעון הבאת מקום, מה בכור - אינו נאכל אלא לפני מן החומה, אף מעשר - אינו נאכל אלא לפני מן החומה, מה לבכור - שכן טעון מתן דמים ואימורין לגבי מזבח, תאמר במעשר - דלא, ת"ל: ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר דגןך ותירושך ויצהרך ובכורות בקרך וצאנך, מקיש מעשר לבכור, מה בכור - אינו נאכל אלא לפני מן החומה, אף מעשר - אינו נאכל אלא לפני מן החומה. מאי קשיא ליה דקאמר יכול? אמרת, הואיל ותנן: אין בין שילה לירושלים אלא שבשילה אוכלין קדשים קלים ומעשר שני בכל הרואה, ובירושלים לפני מן החומה, וכאן וכאן קדשי קדשים לפני מן הקלעים, מהו דתימא: בירושלים ליתי מעשר שני בכל הרואה, קמ"ל (בבלי, תמורה כא ע"ב).

בן עזאי מביא ראייה מהיקש מעשר שני לבכור, ושניהם נאכלים בירושלים בתוך החומה ולא 'בכל הרואה'. לשאלה מדוע היה מקום לחשוב שמעשר שני ייאכל 'בכל הרואה', עונה הגמרא כיוון שכך היה בשילה, ובמעשר שני אין דבר הקרב על המזבח כמו קרבן, ועל כן אולי אין צורך שייאכל דווקא בתוך החומה בקדושת ירושלים; אילולא דרשת בן עזאי היינו עלולים לטעות

מדרשת הפסוק הזה נלמד באמת שלא כן הוא, אלא גם מעשר שני וגם בכור נאכלים באותו המקום, בין בשילה ובין בירושלים, הואיל והוקשו שניהם בפסוק,³¹ ואולי מתוך טעות המעתיקים נשמט הפסוק העוסק בבכור בלבד. ואם נקשה: מה זה משנה? הלוא בין כך ובין כך נאמר 'לפני ה' גם בנוגע למעשר שני בפסוקים אחרים; אם כן, אין מקום להבדיל ביניהם על יסוד הפסוק העוסק במיוחד בבכור? אפשר ליישב שכיוון שבבכור יש פסוק לכאורה מיותר המזכיר 'לפני ה', זהו סימן שיש שתי מדרגות 'לפני ה': האחת בתוך החומה - והאחרת 'בכל הרואה', שגם היא נחשבת במידה מסוימת 'לפני ה'.

אבל בעיון בדברי רבנו גרשום נראה בבירור שהוא מביא את היות שילה כפר לא רק כהסבר לאכילת בכור בשילה 'בכל הרואה' אלא כסיבה לאכילת מעשר שני בירושלים 'בכל הרואה'. לכן נראה לי לומר שכוונת רבנו גרשום בדבריו אלו היא להגדיר שתי סיבות והגדרות שונות בדין מקום האכילה - האחת לאכילת קודשים קלים והאחרת למעשר שני; האחת תלויה בחומה, והאחרת 'בכל הרואה' בשל ההבדל בקדושתם (כך באמת מתבארים הדברים בספרי³² בשם רבי שמעון בן זומא, ובתוספות אחרים כאן בדברי ה'שיטה מקובצת': "יש מקום ליתן מחיצה", זאת אומרת חילוק מקום אכילה בין קודשים קלים למעשר שני). ההווה אמינא היא שכיוון שבכור הוא קודשים קלים, עיקר דינו להיאכל בתוך החומה. אבל מעשר שני, שקדושתו קלה יותר, בדין יהיה חלוק גם מקום אכילתו. על כן בשילה יש לומר שמעשר שני נאכל 'בכל הרואה' מדינא, אבל בכור לא נאכל שם 'בכל הרואה' אלא רק מאחר שהיה כפר ולא הייתה שם חומה לא הייתה בררה אלא לאכלו כמעשר שני, 'בכל הרואה'; אבל בירושלים יחזור כל אחד לדינו: בכור ייאכל בתוך החומה, ומעשר שני - כדינו 'בכל הרואה'.

תשובת הגמרא לפי הדרשה היא שדין מקום האכילה אינו תלוי רק בקדושת הנאכל אלא בדרגת הקדושה של המקום עצמו. קדושת ירושלים היא קדושת מקום המוגבל בגבול, בחומה. מה שאין כן קדושת שילה, המתפשטת 'בכל הרואה'. כיוון שכך הוקש מעשר שני לבכור, ואכילתם בירושלים שווה; על כן ייאכלו שניהם בשילה 'בכל הרואה' ובירושלים בתוך החומה. כאמור, אין זה תלוי בדרגת קדושת בכור או מעשר שני אלא בקדושת שילה וירושלים. בכל אופן לא הוזכר ששילה היא 'כפר' אלא כדי להסביר את ההנחה המוקדמת - מדוע בירושלים ישתנה דין מעשר שני מבכור, ולמסקנת הסוגיה גם זה נסתר.

מכאן אפשר לומר שאת ציון עובדת היות שילה כפר בלא חומה לא אמר רבנו גרשום, אלא כיוון שהיה צריך

ולומר כך. רבנו גרשום מסביר על גמרא זו את ההבדל בין דין 'בכל הרואה' בשילה ובין דין החומה בירושלים, ואומר: "דהתם נאכל בכל הרואה משום דכפר היה דלית ליה חומה".³⁰

דברים אלו חותמים לכאורה את הדיון בשאלת הימצאות חומה בשילה, במיוחד שבדין דרבנן עסקינן - ודי בספק כזה לכאורה בשביל לשנות את המנהג שאנו נוהגים בו כבר שנים. שהרי אילולא הייתה חומה בשילה אין מה להסתפק בדבר, ואין לעשות שני ימי פורים מספק. את המנהג של שני הימים נהגנו לפי פסיקת מו"ר ר' אברהם שפירא זצ"ל, אבל אולי יש מקום בכל אופן לשנותו; על כן אני רואה צורך לנסות לרדת להבנת דברי רבנו גרשום. דברי רבנו גרשום קשים. ההבדל העובדתי בין שילה לירושלים - שבשילה לא הייתה חומה - אינם אמורים לסייע למחשבה שמעשר שני בירושלים יהיה 'בכל הרואה', כי לו היה הדין תלוי במציאות, כיוון שבירושלים יש חומה ממילא גם מעשר שני יהיה דינו להיאכל בתוך החומה. אלא כוונתו לומר שהסיבה שבכור נאכל בשילה 'בכל הרואה' הייתה רק כיוון שלא הייתה שם חומה. ממילא כיוון שבירושלים יש חומה, יחזור דינו להיאכל בירושלים בתוך החומה. אף על פי כן לפי ההווה אמינא היה אפשר לומר שלמרות ההבדל העובדתי הזה עדיין היה מקום לסבור שמעשר שני ייאכל בירושלים 'בכל הרואה' אף על פי שיש בה חומה. זאת אומרת שדין 'בכל הרואה' לפחות בנוגע למעשר שני, אינו תלוי בהימצאות חומה; היעדר החומה היה רק סיבה לכך שגם בכור ייאכל בשילה 'בכל הרואה'.

אבל מניין אנו יודעים שבכור תלוי בחומה ומעשר שני אינו תלוי בה? על כך כתב רבנו גרשום מאור הגולה: "דכתיב: 'ואכלת לפני ה' אלקיך', במקום מקודש". אבל יש קושי בדבריו, שהלוא בפסוק זה מוזכר גם מעשר שני, והרי ממנו לומדים בדרשת בן עזאי להקיש מעשר שני לבכור - אם כן, איך נלמד מכאן לדברי רבנו גרשום כדי לסייע לקושיית הגמרא להבדיל ביניהם?

נראה לי נכון לתרץ שייתכן להחליף בדבריו את הפסוקים - או ליתר דיוק רק להוסיף פסוק - ולכתוב כאן: "לפני ה' אלקיך תאכלנו" (דברים טו, כ), המוזכר בפרשת בכור לבדו ומובא ברבנו גרשום בדיבור הבא; מכאן שיש באמת ראייה לאכילה לפני ה' רק לבכור ולא למעשר שני. בכל הפסוקים המובאים בפרשת 'ראה' בעניין אכילת בכור לפני ה' מוזכרים גם מעשר שני, נדרים ונדבות וביכורים, ולכן קשה לבודד מהם את דין הבכור בפני עצמו. מה שאין כן הפסוק 'לפני ה' אלקיך תאכלנו', המובא בנוגע לבכור בלבד. אפשר לומר שאת הפסוק: "וְאָכַלְתָּ לְפָנֵי ה'... מְעֵשֶׂר דְּגִנְךָ תִּירֶשֶׁתְּ וְיִצְהָרְךָ וּבְכֹרֶת בְּקָרְךָ וְצֹאנְךָ" (שם יד, כג) הביא רבנו גרשום רק להמשך הדרשה, בהסבר תשובת הגמרא מהברייתא לשאלה הנ"ל ולא לסיוע הקושיה.

31. אפשר גם שכיוון שהפסוק 'לפני ה' מוזכר מיד בדיבור הבא בדברי רבנו גרשום, לא הובנו דברי רבנו גרשום והמעתיקים שיבשוהו ומחקהו.

32. ספרי ראה נג.

30. רבנו גרשום שם.

לעומת זאת הרמב"ם בפירושו המשנה בזבחים יד, ו כותב: "וענין בכל הרואה, רוצה לומר כל מקום שעומד ואפילו ברחוק ורואה חלק מן הבית מותר לו לאכל באותו המקום קדשים קלים ומעשר שני, וזו קבלה, ואין ספק שהנביאים שראו אותו הבית עשו זה, ולמדוהו. וסמכו זה למה שנאמר: 'פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה' 'בכל מקום' אי אתה מעלה, אבל אתה אוכל בכל מקום שאתה רואה". לדבריו אפוא הדין הוא מסורת ושלוש הדרשות הן אסמכתא, ומכל מקום גם לדעתו אין זה רק מחסרון חומה בשילה.

באמת אין דברי רבנו גרשום סותרים היות חומה בעיר בזמן כיבוש הארץ. דבריו נוגעים לאחר הכיבוש, לתקופה ששכנו בה ישראל בארץ, כי רק אז היתה מעשית ההכרעה היכן לאכול בכור ומעשר שני. אפשר שהייתה שם חומה, ובני ישראל שהקימו את המשכן במקום השתמשו באבני החומה הישנה כדי לבנות חלק ממבני העיר והמשכן, והמקום הפך להיות כפר קטן ברבות הימים. בתל עצמו אפשר לראות היטב שאזור מחסנים שלם נבנה דווקא מחוץ לחומה, במערב. מן הסתם הביטחון הצבאי ששרר בזמן יהושע לא הצריך אותם לבנות חומה, ובניית חומה ככל הנראה לא נעשתה על ידי יהושע בכלל. כיוון שכך אפשר שהחומה שהייתה בזמן יהושע פורקה, ולאחר שעזבו השבטים את המקום נעשתה שילה כפר קטן. אמנם כנגד הסבר זה עומד פסוק מפורש בספר שמואל, שכתוב בו במפורש ששילה הייתה עיר ולא כפר קטן (שמואל א ד, יג). אבל עצם הזכרת שילה כעיר עומדת בעצם כנגד פירוש רבנו גרשום על 'כפר קטן', וצריך לומר שהקשר שונה מביא להגדרות שונות; מבחינת מספר התושבים - עיר, ומבחינה צבאית - כפר.

לעומת דברי רבנו גרשום אנו מוצאים בדברי בעלי התוספות אמירה ברורה אחרת. בגמרא במסכת שבועות טז ע"א מדובר בקידוש חלקים שנוספו לירושלים באמצעות השלמת החומה בימי עזרא ונחמיה. בדיון הזה על דרך קידוש העיר הנוספת מסבירים בעלי התוספות את ההבדל בין שילה לירושלים, ואומרים: "... כדתנן בפרק בתרא דזבחים³⁵ בשילה ננוב וגבעון; שנאכלין בכל הרואה, לפי שאין חומת העיר קדושה"³⁶. לדברי התוספות, ועוד יותר לדברי התוספות רא"ש שם, פשוט שהייתה חומה בשילה. כדי שלא להשאיר מחלוקת בין בעלי התוספות לרבנו גרשום אפשר ליישב את דבריו כפי שהסברתי למעלה.

על הפירוש המודפס על הש"ס בשם רבנו גרשום שמעתי מהרב הד"ר יואל אליצור שפרופ' ישראל תא-שמע ז"ל סבר שהפירוש לא נכתב על ידו אלא על ידי חכמי ישיבות מגנצא ותלמידיהן. אפשרות זו יכולה להקל מעט את הסתירה בין בעלי התוספות והרא"ש לפירוש,

להסביר איך בכור שדינו להיאכל בתוך החומה ייאכל בשילה 'בכל הרואה', שהלוא על פי ההנחה המוקדמת חלוק בכור ממעשר שני גם בירושלים, ומדוע לא היא חלוק גם בשילה? כדי להשאיר את דין בכור בקדושה גדולה יותר ממעשר שני, אין אפשרות להסביר את אכילתו בשילה 'בכל הרואה' מצד הדין אלא אך ורק אם הייתה מציאות שגרמה זאת, שאונס היה - שלא הייתה חומה. על פי זה לא אמר רבנו גרשום את הדבר כמסורת וכעובדה אלא כסברה להבנת ההנחה המוקדמת בקושיית הגמרא.

הבנה זו, אף על פי שהיא דחוקה, תיישב קושי אחר. הלוא בגמרא (בבלי, זבחים קיח ע"א) נלמד מפסוקים דין אכילה 'בכל הרואה' בשילה³³, ומדוע צריך לומר רבנו גרשום שפשוט לא הייתה שם חומה? בין אכילת קודשים קלים 'בכל הרואה' בשילה היא דרשה גמורה כרבי אושעיא ורבי ינאי שם ובין לשבח יוסף הצדיק שבניו זוכים לכך בצדקותו, כדברי רבי אבדימי בר חסא או רבי יוסי ברבי חנינא, מדוע לתלות זאת במציאות של חסרון חומה? יתר על כן אמנם נראה שלדברי שני החכמים האחרונים הללו אין זו דרשה גמורה, שלא מן התורה למדו דין זה. אבל איך ייאכלו קודשים בחוץ רק על פי אסמכתא, כשאיסור זה הוא מן התורה? אם תאמרו שחסרון החומה גם, מדוע לא אמרה זאת הגמרא? והיינו לומדים מכאן דין נוסף, שכאשר אין מחיצות אין מחמירים בקודשים קלים להיות כקודשי קודשים ולהיאכל בעזרה אלא כמעשר שני, 'בכל הרואה'. אמנם אפשר לומר שמכוח הדרשה לא בנו שם מחיצות כיוון שהתברר שאין בהן צורך, אבל לדברי רבנו גרשום שבכור מדינא צריך חומה, האם יש בה צורך? בכלל לא היה צורך לבנות חומה כדי לקדש את המקום שהלוא די לעשות קלעים בעיר - להקיף את המקומות שייאכלו שם קודשים קלים - כעדות רבי אליעזר על בית שני³⁴, שבנו קלעים בהר הבית!

שתי הדרשות האחרונות בזבחים נראות אמנם כאסמכתא, אבל דרשת רבי אושעיא נראית כדרשה גמורה. כך נראה משיטת רש"י בזבחים קיב ע"ב, המצטט את דרשתו וכותב: "בכל הרואה - במקום שרואין משם את שילה, ובגמרא יליף לה". משמע שזהו לימוד גמור שלמדו ממנו את דין 'בכל הרואה'. אולי זו גם נקודת מחלוקת בין שלושת האמוראים - אם יש כאן דרשה גמורה או לא. דברי רש"י אמורים לשיטת רבי אושעיא, ואם כן - כך פסק.

33. "א"ר אושעיא, דאמר קרא: השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר [אתה] תראה, בכל מקום אשר תראה אי אתה מעלה, אבל אתה אוכל בכל מקום שאתה רואה. אימא: בכל מקום שאתה רואה אי אתה מעלה, אבל אתה זוכה בכל מקום שתראה! א"ר ינאי, אמר קרא: שם תעלה... ושם תעשה. רבי אבדימי בר חסא אמר, אמר קרא: ולו תאנת שילה, מקום שכל הרואה אותו מתאנח עליו על אכילת קדשים שלו. רבי אבהו אמר, אמר קרא: בן פרת יוסף בן פרת עלי עין, עין שלא רצתה לזון ולהנות מדבר שאינו שלו, תזכה ותאכל כמלא עינייה. רבי יוסי ברבי חנינא אמר: ורצון שוכני סנה, עין שלא רצתה ליהנות מדבר שאינו שלו, תזכה ותאכל בין השנואין".

34. בבלי, מגילה י ע"א.

35. בבלי, זבחים קיב ע"ב.

36. דיבור המתחיל "קדשה לה ראשונה".

החומה הכנענית בשילה

חומה, ואין הגדרת 'מוקפת' למגילה כ'מוקפת' לעניין קדושה.

נראה לי להסביר זאת על פי מאמר אחר, גם הוא כתוב באותה הסוגיה בירושלמי. בהמשך דברי הירושלמי מובא שם הדין המקובל שבמקום שהוא ספק - חייבים לקרוא שני ימים ואין להסתפק בקריאת יום י"ד, וסיבת הדבר כהגדרת הירושלמי כדי "שלא לעקור זמן כרכים"³⁹. זאת אומרת שגם אם היה אפשר למצוא תקנה למקום שהוא ספק באמצעות קריאת י"ד בלבד אין זה נכון, כי חשיבות הקריאה ב"ט"ו גדולה, שהלוא זו ההערה גם על עצם ההכרעה לקרוא בערים מסופקות יומיים. ובמיוחד לשיטת הירושלמי המפורשת, שכן כרך שקרא ב"י"ד יצא ידי חובתו כי זהו זמן קריאת המגילה לרוב העולם.⁴⁰ אף על פי כן לא אמרו שהואיל וכך די אם יקראו ב"י"ד בלבד, ומכאן שלא די בספק כלשהו ובצירוף הכלל שספקא דרבנן לקולא בשביל להעביר קריאת ט"ו בעיר ספק מוקפת לקרוא ב"י"ד בלבד.

הדברים מתחברים עם דברי הירושלמי,⁴¹ שכל תקנת הקריאה בערים המוקפות דווקא מימות יהושע הייתה כדי לחלוק כבוד לארץ ישראל, וכדברי הר"ן, שבזמן מרדכי

שהלוא גם הם קיבלו תורתם של גדולי אשכנז, וקשה לומר שיחלקו על רבנו גרשום עצמו. בכל אופן החיד"א כתב ב'שם הגדולים' בשם תוספות שאנץ על כתב היד של רבנו גרשום על סדר קודשים, ומשמע שזהו פירוש נאמן לדבריו.³⁷

שיטת הירושלמי בחשיבות הקריאה ב"ט"ו באדר

הירושלמי מעיד על רבי יוחנן שקרא בטבריה רק ב"ט"ו באדר ולא חשש כלל לחסרון החומה מצד הים כחזקיה. חזקיה חשש לשיטת רבי שמעון בר יוחאי, שכיוון שאין לטבריה חומה מצד מזרח - אלא הים הוא חומתה - אינה נידונה כמוקפת חומה לא לעניין טהרה ולא לעניין מגילה. בירושלמי מוסברת דעת רבי יוחנן במילים: "קל הוא שהקלו בקריאתה". פירושן שלא החמירו עליהם לדקדק לקרוא רק במקום שיש חומה, שהרי גם הסמוך לכרך נדון כמוהו לעניין זה אף על פי שאינו מוקף. כיוון שכך די בהגנה, ואפילו מצד הים.

לשון הירושלמי דורשת הסבר. מדוע "קל הוא שהקלו בקריאתה"? הלוא שווה הוא החיוב לקרוא מגילה ב"י"ד או ב"ט"ו. האם זה עניין קל יותר לקרוא ב"ט"ו? ברור שכוונת הגמרא גם לפי הפירושים שם³⁸ היא שלא דרשו חכמים במגילה תנאים חמורים של חומה כמו בדיני מוקפת חומה לעניין טהרות, זאת אומרת שהיה די לחכמים עניין שיקראו ב"ט"ו במוקפת חומה גם אם אין כל העיר מוקפת

39. ירושלמי, מגילה פ"א ה"א: "תני מקום שנהגו לקרותה ב' ימים קורין אותה שני ימים. א"ל אופי אגא סבר כן א"ר מנא ויאות אילו מי שקרייה בארבעה עשר וחזר וקרייה בחמשה עשר שמא אין שומעין לו, אם אומר את כן שמא נמצאת עוקר זמן כרכים בידיו". על פי פירוש 'קרבן העדה' ו'פני משה'. הרידב"ז שם מדגיש אפילו יותר, ואומר שגם אם במקום שהוא ספק כבר קראו ב"י"ד, אף על פי כן אין זה נחשב שיצאו כבר ידי חובתם אלא יכולים לקרוא ב"ט"ו, ואין זה נחשב כאיסור 'בל תוסיף'.

40. ירושלמי, מגילה פ"ג ה"ב.

41. שם פ"א ה"א.

37. שם הגדולים מערכת גדולים אות ג' [ג] רבנו גרשום בר יהודה מאור הגולה: "... וכתוב בתוספות שאנץ דרבינו גרשום מאור הגולה רבה דרביה דרש". ורבינו גרשום מאור הגולה פירש כל התלמוד ויש אתנו פירושו על כל סדר קדשים כ"י".

38. ירושלמי, מגילה פ"א ה"א; קרבן העדה ורידב"ז.

לובאן א-שרקיה

א"י שלו,⁴⁶ שבכל הערים העתיקות קראו יומיים גם אם לא ידעו בוודאות אם הייתה חומה אם לאו. באמת זה צריך לעורר ספקות מספר, כמו שאולי בחלק מהם לא הייתה חומה או שאולי אינן יושבות במקומן הראשון. די בספק ספקא כזה בשביל לקבוע קריאה ב"ד, ואף על פי כן המנהג היה שקוראים בהן יומיים.⁴⁷ על פי אותו העיקרון יש מקום לקבוע את זמן הפורים ביום ט"ו למרות הספק המתעורר מדברי רבנו גרשום בגלל הקשיים בפירושו, כפי שהסברתי.

שיטת הירושלמי בערים המוזכרות בספר יהושע

מדברי הירושלמי במסכת מגילה פ"א הל"א, אפשר להבין שיש מקור נוסף לזיהוי שילה כעיר מוקפת חומה. הירושלמי מצטט את דברי רבי יוחנן על גודל חורבן הארץ, ורוצה להסיק מזה על מספר הערים מוקפות החומה שהיו בה: "א"ר יוחנן מגבית ועד אנטיפרס ששים ריבוא עיירות היו והקטנה שבהן היתה בית שמש". ומקשה הגמרא: "כל העיירות שמנה יהושע אפילו מאה אינן?" והיא מביאה שני תירוצים; "רשב"ל אמר: מוקפות חומה מנה. רבי יוסי בר חנינה אמר: הסמוכות לספר מנה". על קושיית הגמרא, שלא נמנו בספר יהושע אלא כ-100 ערים בלבד, משיב ריש לקיש שאלו שמנה יהושע היו רק הערים מוקפות החומה. רבי יוסי ברבי חנינה מתרץ שהמנויות ביהושע היו רק ערי הגבול, אבל בתוך שטחי השבטים היו גם מוקפות חומה ולא רק ערים קטנות יותר. בהמשך נאמר בגמרא שהפסוקים ביהושע מסייעים לתשובת רבי יוסי ברבי חנינה, שכן הערים המוזכרות בגבול זבולון ונפתלי -

ואסתרו היו ערי הארץ חרבות.⁴² כיוון שהקריאה ב"ט"ו נתקנה לכבוד ארץ ישראל, רצו חכמים שתהיינה ערים בארץ ישראל שיקראו ב"ט"ו משום כבוד הארץ. לו לא היה שום שבח לארץ בקריאת ט"ו, לא היו משנים את הזמן הקובע. מה לי אם כל ארץ ישראל תקרא ב"ד ורק יהודים בשושן יקראו ב"ט"ו?! אלא ברור שיש כאן שבח לארץ. משום כך לא דקדקו בדין ערי חומה לעניין טומאה וטהרה ודיניה האחרים, שאינם שיכים לקריאת מגילה, כיוון שכל העיקר שהיו ערים גדולות או חשובות בזמן יהושע תיקנו בהן קריאת מגילה ב"ט"ו, ובמוקפות דווקא, שהוא סימן לעיר גדולה ומבוצרת כמו שושן. מאחר שהיה ידוע שטבריה עתיקה ושהייתה בה חומה, ונולד הספק רק מצד הכינתר שבצדה, לא חשש רבי יוחנן לספקו של חזקיה וקרא רק ב"ט"ו. למדנו מכאן שבמקום שהיה ודאי עתיק ומוגן לא החמיר רבי יוחנן בדין פרטי החומה, וקרא בו רק ב"ט"ו.

בכל אופן יש הבדל בין הביטוי 'עקירת זמן כרכים', שמשתמש בו הירושלמי, למחשבה של העברת זמן הקריאה בערים מסופקות ל"ט"ו הואיל וממילא יוצאים הכול ב"ד, שהימנעות מקריאה בכלל ב"ט"ו היא עקירת זמן כרכים. לעומת זאת הביטוי 'קל הוא שהקלו בקריאתה' מכוון להגדרה מדוקדקת בעיר מסופקת, שהקלו בזה לעניין פרטי עיר מוקפת חומה לקרוא בה כמוקפים לשיטת רבי יוחנן, שנמנע מקריאה של יומיים והעדיף לקבוע את הקריאה קביעה חד-משמעית ב"ט"ו. אבל יסוד העניין לירושלמי הוא אחד: חשיבות הקריאה ב"ט"ו. במצבי ספק קראו לכל הפחות יומיים, ובמצבים של חיסרון לא הכרחי בפרטי 'מוקפין', קבעו בכל זאת ב"ט"ו.

מכאן אפשר להבין שלא דנו בספק של עיר מוקפת חומה כאילו הוא ספק פשוט מדרבנן - ולקולא. לכן יש לומר שגם אם דעת רבנו גרשום ששילה היה כפר ושלא הייתה לו חומה, הואיל ושיטתו אינה ברורה בסוגיית הגמרא בזבחים, ויש החולקים עליו, יש מקום להכריע לקרוא רק ב"ט"ו. אפשר להוסיף כי לשיטת בעל המאור חיוב קריאת מגילה הוא כדברי קבלה,⁴³ ואין אומרים בו ספקא לקולא כמו דין דרבנן - אלא לחומרא. לכן קבע חזקיה לקרוא גם ב"ד וגם ב"ט"ו. אמנם זה מנוגד לשטת הר"ן,⁴⁴ הסבור שקריאת מגילה בטבריה היא ממידת חסידות ולא מדינא, אך לא נהגו כך בימיו. בכל אופן ההלכה קריאת המסופקים נתקבלה בסופו של דבר מדינא ולא ממידת חסידות.⁴⁵ צריך להוסיף כאן מסורת שנהגו בארץ ישראל מתחילת ההתיישבות החדשה, כפי שמוסר הרב טיקוצ'ינסקי בלוח

42. חדושי הר"ן מגילה ב.

43. בעל המאור על הר"ף ד ע"א.

44. חידושי הר"ן מגילה שם ב, ע"ב.

45. פרי מגדים על שולחן ערוך אורח חיים תרפה א"א אות ה.

46. לוח ארץ ישראל, חדש אדר, פורים דמוקפין.

47. אמנם ברוב המקומות נחלש מנהג זה מאוד, ורק בבתי כנסת ספורים מקיימים אותו.

כרך שחרב

כידוע, התל הוא מקום חורבות, ועל כן מתעוררת כאן שאלה נוספת: האם דנים עדיין דיני כרך במקום שחרב? נושא זה נדון כבר בכמה תשובות ומאמרים, חלקם סביב קריאת המגילה בירושלים לאחר מלחמת העצמאות וחלקם עם התחדשות הדיון סביב היישובים ביהודה ושומרון, ולכן לא אכנס לזה בפירוט. כמו כן לדעתי אין לראות את תל שילה כמקום שחרב בכלל לענייננו, כפי שאסביר.

בירושלמי כתוב המשפט הזה: "חרב הכרך ונעשה של עכו"ם איתא חמי בו אינן קורין ובחוצה לו קורין" (ירושלמי, מגילה פ"א ה"א). שלושה פירושים יש למשפט זה, שניים בדברי הראשונים - הרמב"ן⁴⁹ והריטב"א⁵⁰ - אבל רק לפי הריטב"א יש השלכה לענייננו. הריטב"א מפרש את החלק הראשון במשפט בתמיהה ואת השני בסימן קריאה. המסקנה היא שבסמוך לכרך קוראים, ולכן פשוט שכך צריך לנהוג גם בתוכו. לפי פירושו, כיוון ששילה משתרעת בחלקה אמנם על השטח של שילה העתיקה, אבל בעיקר מתפרסת מעבר לו, גם אם נדון אותה כדין סמוכה לכרך הרי שיש לקרוא בה ב"ט"ו באדר. הפירוש השלישי הוא של בעל 'קרבן העדה' על הירושלמי, המפרש הפוך מהריטב"א: כיוון שאין קורין בכרך עצמו, איך יקראו בסמוך לו ב"ט"ו?!

הגר"א על השולחן ערוך פירש כריטב"א⁵¹, והסביר את הסיבה לדיון. לדעתו ישיבת הגויים בכרך מבטלת את קדושת הכרך מלהיות 'מוקפת חומה'. ובכל אופן למרות זאת כיוון שיהודים יושבים בסמוך לו, לא תיבטל הקדושה לעניין זה, ויקראו בשניהם ב"ט"ו. החזון איש קבע כי יש לפסוק כפירוש הריטב"א, כמו שפסק הגר"א.⁵²

כשנותקה ירושלים החדשה מן העתיקה לאחר מלחמת השחרור, עלתה בעיה זו בירושלים עצמה. דיונים נדונו ובעיקר חילופי מכתבים רבים הוחלפו אז. סיכום מפורט ומרתק ביותר מובא בספרו המקיף של ידידנו, הרב יהודה זולדן, 'מגילה במקופת חומה'.⁵³ מלבד הדיון המרכזי על הסבר המאמר בירושלמי מביא שם הרב זולדן צדדים נוספים בפירוש המאמר הזה בירושלמי שעלו בעת ההיא. מכל מקום ידוע כי התקבל המנהג הפשוט, שקהילות ירושלים והשכונות שסביבותיה, רובן ככולן קוראות ב"ט"ו, דהיינו שפסקו כפירוש הריטב"א והגר"א. לדעתי יש מקום לדון בשילה מנקודה אחרת לגמרי. ראשית, השכונה התחתונה של שילה, הקרויה 'שכונת הנחלות', בנויה על חלק מהאתר העתיק, כך שבעצם חלק

כנראה לדוגמה - מוכרות כערי גבול בין השבטים.⁴⁸ לדברי ריש לקיש, הערים המוזכרות בספר יהושע היו מוקפות חומה, וגם שילה מוזכרת שם. גם רבי יוסי ברבי חנינה לא בא אלא להוסיף שהיו ערים גדולות נוספות בגבול השבטים, ואלו שנמנו לא היו אלא ערי הגבול. אמנם שמעתי מהרב הד"ר יואל אליצור שלדעתו לא התכוון ריש לקיש אלא לערים המנויות בתיאור גבולות השבטים או ברשימת 31 המלכים, מפני שכתוב 'מנה'. שילה אכן אינה מוזכרת לא בגבולות ולא ברשימת המלכים, אבל הפסוק מגבולות השבטים המוזכר בדברי הירושלמי נוגע לדברי רבי יוסי ברבי חנינה, ולא לדברי ריש לקיש. ריש לקיש אמר בסתם שלכל הערים שמנה יהושע הייתה חומה, ומניין לחלק ביניהן? הלוא אם כך יש במאמרו של ריש לקיש כדי להטעות, שלא כולן היו מוקפות חומה, ולכן נראה פשוט שגם שילה כלולה בזה.

יתר על כן אין ספק ששילה, שהייתה מקום עלייה לרגל במשך מאות שנים - גם אם לא כל השנים עלו אליה ברבבות עם - הייתה עיר גדולה לכל הפחות בתקופת יהושע. הלוא אפילו בתקופה שפסקו לעלות אליה בגלל בני עלי היא נקראת במפורש 'עיר' ולא כפר קטן. כך הוא שמה בפסוק המפורש בשמואל על שביית ארון ה': "וַיָּבֹאוּ וְהָיָה עָלָי יֵשֵׁב עַל הַפֶּסֶס יַד דָּרָךְ מִצְפֶּה כִּי הָיָה לְבוּ חֶרֶד עַל אֲרוֹן הָאֱלֹקִים וְהָאִישׁ בָּא לְהַגִּיד בְּעִיר וַתִּזְעַק כָּל הָעִיר" (שמואל א ד, יג). על כן נראה לי שפשוט הוא שהייתה עיר גדולה מן המוקפות חומה.

49. לפי פירוש הרמב"ן, הגרסה היא "בחוצה לארץ קורין".
50. הפירוש הראשון ברמב"ן הוא לפי גרסתו, ואינו נוגע לענייננו אלא לעניין סתם כרך שחרב ומזדמנים לשם אנשים.
51. שולחן ערוך אורח חיים תרפח.
52. חזון איש על שולחן ערוך אורח חיים קנד.
53. עמ' 123-152.

48. ירושלמי שם: "קרייא מסייע לר' יוסי בן חנינה ויהי גבולם מחלף (יהושע יט, לג) וגו'. קטת ונהלל ושומרון ויראלה ובית לחם (שם יט, טו). מחלף - חלף, מאילון - איילון, בצעננים - אגנייא דקדש, ודמי - דמין, הנקב - ציידתה, ויבנאל - כפר ימה, עד לקום - לוקים. וקטת - קטינית, ונהלל - מהלול, ושומרון - סימונייה, ויראלה - חורייה, בית לחם - בית לחם צרייה". ייתכן שבעלי הסוגיה בירושלמי גרו בגליל והכירו ערים אלו, שהיו ערי גבול בין השבטים.

כתובת "ברך את תושבי שילה". מוצגת כיום במוזיאון השומרוני הטוב

סיכום

הזיהוי של שילה העתיקה היום, לאחר גילוי הכתובת, הוא ודאי לדעתי. שיטת התוספות ותוספות הרא"ש בשבועות היא שהייתה בשילה חומה, שלא כמובא בפירוש רבנו גרשום. שיטת רש"י בזבחים היא שדין 'בכל הרואה' הוא דרשה גמורה מפסוקים, ולא היה תלוי בחיסרון עובדתי של חומה כדעת רבנו גרשום. לרמב"ם בפירוש המשניות במגילה, דין 'בכל הרואה' בשילה הוא מסורת אבות, וגם מזה אפשר להבין שאין דעתו כדעת רבנו גרשום, שזה היה מחסרון חומה. דברי רבנו גרשום קשים למקרא הפסוק בספר שמואל, הקורא לשילה 'עיר'; ודבריו קשים גם מול דברי הגמרא בזבחים, הלומדת את דין 'הרואה' מדרשה ואינה קושרת אותו כלל לחיסרון מציאותי של חומה. גם מדברי ריש לקיש בירושלמי אפשר ללמוד שהייתה חומה בשילה, וגם מחלוקת רבי יוסי רבבי חנינא עליו אינה סותרת הבנה זו בנוגע לשילה. בחפירות המקום רואים את שרידי החומה, שהייתה גדולה מאוד, ודעת החוקרים היא שהייתה מהתקופה הכנענית והמשיכה לתפקד גם לאחר מכן. גם את דברי רבנו גרשום בסוגיית שלושה זקנים בתמורה אפשר להסביר בשני הסברים המיישבים את מחלוקת הראשונים: א) דבריו נוגעים לזמן המשכן ולא לזמן הכיבוש; ב) אפשר ליישב בדוחק יותר שהם מוסבים לפי ההווה אמינא של הגמרא, בתורת סברה, ולא כעובדה או כמסורת. בספק קל אפשר להכריע לעשות פורים רק ביום ט"ו כיוון ש"קל הוא שהקלו בקריאתה", בהמשך לכלל שחשוב "שלא לעקור תקנת כרכים" לכבוד ארץ ישראל, כשיטת רבי יוחנן בטבריה. אפשר לצרף את שיטת בעל המאור, שמגילה אינה דרבנן אלא דברי קבלה ויש להחמיר בה יותר.

לדעתי יש מקום לשנות את מנהגנו היום - שאנו עושים שני ימים מספק - ולנהוג את חג הפורים רק ב"ט"ו באדר אף על פי שזהו דבר חדש ביישובים העתיקים בארץ. אבל בשל החידוש שבדבר, וכדי שיתקבל על היישובים מסביב שיושפעו מפסיקה זו, לא נראה לי להכריע בדבר זה לבדי אלא אם יסכימו אתי פוסקים מובהקים.

מהכרך חזר להיות מיושב. העובדה שאין רואים חומה בחלק זה אינה צריכה לשנות. לפי רוב האחרונים, די שחלק מהעיר יושב במקום העתיק, ואין צורך לוודא היכן בדיוק עברה החומה. כך למשל בדיון על שכונות ירושלים לאחר מלחמת השחרור, אף שדעת הרב טיקוצ'נסקי הייתה לדון את החלק הרחוק מהעיר העתיקה כרחוק מהכרך, מהחומה, ולקרוא בו ב"ד"ט⁵⁴ אך היא לא התקבלה להלכה.

שנית, היום יש על התל עצמו מבנה מרשים מאוד של מגדל ובו מוזאון ואולם הקרנה, המשמש את המבקרים הרבים בו. גם בשיפולי התל נמצאים מבנים המשמשים את העובדים במקום. אמנם אפשר להקשות שאין המקום מיושב מבחינת מגורים אלא אתר תיירות בלבד, אבל לדעתי אין זו הסתכלות נכונה; זהו אתר שוקק חיים ברוב ימות השנה מפני שקבוצות רבות של אנשים באות אליו. הוא משמש ללימוד פרק חשוב על קדושת ארץ ישראל ועל יישובה, ומשמש לפרנסת החברה המחזיקה בו ועובדיה. אין הוא שונה מכל מקום שוק ומסחר, שהוא חלק מכל עיר.

שלישית, נראה לי שהדבר המרכזי הכתוב במאמר בירושלמי אינו שייך לכאן. כתוב שם "חרב הכרך ונעשה של גויים" וכו'. הכרך חרב אמנם, אבל הוא ברשות יהודים השולטים עליו ופועלים בו. יהודים מנהלים אותו כמקום יישוב - לא למגורים בגלל המגבלות על יישוב מקום עתיק - אבל של יישוב לכל דבר. כיוון שכך נראה לי שאין דינו של התל ככרך שחרב כלל, והיישוב היהודי שחידש אותו חידוש מעשי חידש את תוקפו בעניין זה. התל נמצא בתוך היקף המחיצות לשבת (העירוב) של היישוב, והוא מוגן באמצעות החומה של היום, דהיינו באמצעי הביטחון המגנים על שטח שילה כולה.

⁵⁴ עיינו בלוח ארץ ישראל לרב טיקוצ'נסקי, חודש אדר, פורים דמוקפין, על קריאת מגילה ב"ד בשכונת עץ חיים, סמוך לתחנה המרכזית של היום.